

МАСТАЦКІ СВЕТА ГРЫГОРЫЯ ЦАМБЛАКА І ТРАДЫЦЫІ ЎСХОДНЕСЛАВЯНСКАГА КРАСАМОЎСТВА

Татьяна КАЗАКОВА (Мінск, Беларусь)

Мастацкі свет выдатнага царкоўнага дзеяча і пісьменніка XIV—XV ст. Грыгорыя Цамблака фарміраваўся на аснове паўднёvasлавянскай і ўсходнеславянскай літаратурных традыцый, якія ўваходзілі ў сферу візантыйскага ўплыву. З глыбокай старажытнасці творы візантыйскіх рытараў (Іаана Златавуста, Іаана Дамаскіна) і выдатных славянскіх прапаведнікаў (Іларыёна, Кірылы Тураўскага, Клімента Ахрыдскага) шырока распаўсюджваліся на землях усходніх і паўднёвых славян, у манастырах Афона і Канстанцінопаля.

У працах Бушміна А. С., Каваленкі В. А., Ліхачова Дз. С., Мальдзіса А. І. глыбока асэнсаваны шматбаковы характар праблемы традыцый і пераемнасці ў літаратуры. А. С. Бушмін піша: „Сэнс <...> духоўнага ўзаемаабмену заключаецца не ў наапаўненні аднародных з’яў, а ў імкненні да багацця і разнастайнасці, да яднання дасягненняў, да стварэння новага, якое арганічна ўключае лепшае з таго, што было створана раней“ [8, 14].

У XI ст. мітрапаліт Іларыён напісаў „Слово о Законе и Благодати“, якому ўласціва „адзінства патрыятычнай ідэі і шырокага агульна-чалавечага універсализму“ (Дз.С. Ліхачоў), у XII ст. тураўскі епіскап Кірыла стварыў каля сямідзесяці твораў, якія прынеслі яму славу „другога Златавуста“. Літаратурная дзейнасць Грыгорыя Цамблака на беларускіх землях адбывалася ў перыяд росквіту Вялікага княства Літоўскага. Князь Вітаўт выношваў ідэю разрыву дыпламатычнай вуніі з Польшчай, у яго абвастрыліся адносіны з Маскоўскім князем Васілём і мітрапалітам Фоціем, таму ён і вырашыў паставіць Грыгорыя Цамблака на мітраполію „Кіева і ўсёй Літоўскай дзяржавы“. І. Б. Грэкаў прыводзіць цікавае пісьмо лівонскага магістра, у якім той піша, што „Вітаўт абраў <...> патрыярха ў Літве і разлічвае прывесці у паслушэнства гэтаму патрыярху масквіцянаў, наўгародцаў, пскавічоў, адным словам, усе рускія землі“ [10, 295]. Вядома і тое, што ў гэты час будуецца шмат цэркваў і манастыроў у Брэсце, Слоніме, Слуцку, а ў сталіцы дзяржавы — Вільні — цэрквы пераважалі над касцёламі [11, 92–95].

На пачатку 1414 г. князь Вітаўт склікаў сабор іерархаў Вялікага княства Літоўскага, на якім прапанаваў адасобіцца ад маскоўскай мітраполіі і прызначыць свайго мітрапаліта, бо Фоцій, „сядяху на столе митропольствеюм всея Руси“, не займаецца манастырамі, цэрквы разбураюцца і бяднеюць, „много чиниша не по правилом апостолским и отеческим“ [3, 33].

Князь Вітаўт накіраваў у Канстанцінопаль дэлегацыю на чале з Грыгорыем Цамблакам за блаславеннем, але канстанцінопальскія патрыярхі не пажадалі падзелу ўсходнеславянскай царквы і не задаволілі просьбу беларуска-літоўскага князя.

15 лістапада 1415 г. па прапанове князя Вітаўта ў Навагародку быў скліканы спецыяльны сабор праваслаўных іерархаў, на якім без згоды Канстанцінопаля на мітраполію Кіева і „всея Руси“ быў пастаўлены Грыгорый Цамблук. Князь Вітаўт разаслаў „Акруговую грамату“, дзе афіцыйна паведаміў пра „поставление въ санъ Киевского митрополита Григория Цамблака“ [4, 35].

Прымаючы пастаўленне, Грыгорый Цамблук выявіў мужнасць і самаахвярнасць, бо яго аддалі анафеме і канстанцінопальскія патрыярхі, і Фоцій, які назваў Кіеўска-Літоўскага мітрапаліта „мятежником, поставленным от неправедного соборища“, „отлученным і проклятым“.

Мітрапаліцкая кафедра спачатку знаходзілася ў Кіеве, але пасля 1416 г., калі Кіеў быў разбураны ханам Эдыгеем, Грыгорый Цамблук перанёс яе ў Вільню, а сваёй рэзідэнцыяй зрабіў Наваградак.

Прамое дачыненне да асобы Грыгорыя Цамблака мае думка М. Бярдзьева: „Чалавек па сваёй унутранай прыродзе ёсць нейкі вялікі свет — мікракосмас, у якім адлюстроўваецца і знаходзіцца ўвесь рэальны свет і ўсе вялікія гістарычныя эпохі“ [6, 19].

Творчая дзейнасць Грыгорыя Цамблака ў Вялікім княстве Літоўскім была надзвычай плённай. На беларускіх землях ён напісаў шэраг твораў розных жанраў: пахвалы святым і гістарычным асобам („Слова пахвальнае Дзімітрыю“, „Слова пахвальнае Яўфімію“), пропаведзі („Слова на Узнясенне Ісуса Хрыста“, „Слова на Успенне Багародзіцы“, „Слова на адсячэнне галавы святога і слаўнага прарока і папярэдніка і Хрысціцеля Іаана“, „Слова ў тыдзень кветканосся“, „Слова на Уздвіжанне“, „Слова на Праабражэнне“), палемічны твор „Слова як трымаюць веру немцы“, прамовы („Сповід веры“, „Слова пахвальнае айцам Канстанцкага сабора“, „Прывітальная прмова Марціну V“), духоўны верш „На Успенне Багародзіцы“, справавыя дакументы „Акруговае пасланне літоўскага вялікага князя Вітаўта“, „Саборная грамата літоўскіх епіскапаў“.

Асэнсаванне гістарычнасці быцця і праблема зямнога прызначэння чалавека знаходзіць мастацкае афармленне ў „Слове о Законе и Благо-

дати“ мітрапаліта Іларыёна, у прытчах Кірылы Тураўскага, у „Слове пахвальным Яўфімію“ Грыгорыя Цамблака.

Мітрапаліт Іларыён, услаўляючы хрысціянства, „зrabіў прадметам свайго разгляду лёс усяго чалавецтва“ [9, 39]. Таленавіта выкарыстоўваючы прыныцып лагічнай дэдукцыі, ад агульнафіласофскай праблемы (узаемаадносін Старога і Новага Запаветаў) ён пераходзіць да тэмы Русі, ухваляе яе першахрысціцеля князя Уладзіміра. Услаўляючы Русь як роўную сярод іншых хрысціянскіх народаў, Іларыён надае пропаведзі патрыятычнае гучанне: „И донележ стоит мир, изми ны от руку чужих; и да не нарекутся людие твои: людие пагубнии, и стадо твое: пришельцы в земли не своя; да не рекут страны: где есть Бог их? И не попускают на ны скорби и гладу и напрасных смертий, огня и потопления, да не отьются малодушни милости твоя?“ [12, 105]. У „Слове пахвальным Яўфімію“ Грыгорый Цамблак з горыччу згадвае сваю спакутаную радзіму — Балгарыю, падкрэслівае, што тырнаўскі патрыярх „от вьсех предпочтено судив отчство, к тому паки възвращает ся“ [22, 160]. Думкі пра лёс радзімы яднаюць гэтыя творы і робяць іх актуальнымі і блізкімі для ўсіх народаў у розныя часы.

Будучыню свайго народа мітрапаліт Іларыён бачыць шчаслівай і радаснай. У пахвале князю Уладзіміру ён кажа: „Вижьд и град величством сияющь, виждь церкви цветущей, виждь христианство растуще, виждь град иконами святых освящаем блистающее, и тимьяном обухаемь, и хвалами и божественными пениями святыми оглашаем?“ [12, 96]. Пачуццё трывогі за свой народ, які знаходзіўся ў турэцкай няволі, працінае творчасць Грыгорыя Цамблака. Пісьменнік, таленавіта аздабляючы свае творы элементамі драматычнага эфекту, шырока выкарыстоўваючы біблейскую сімваліку, абвінавачвае шматлікіх ворагаў хрысціян. Абарона роднай веры і культуры, услаўленне нацыянальна-культурных дзеячаў ва ўмовах турэцкага нашэсця былі глыбока патрыятычнымі актамі Грыгорыя Цамблака. На фоне падзей біблейскай гісторыі, спалучаючы прыёмы абстрагавання і псіхалагічнай пранікнёнасці, пісьменнік паказвае „унутраны“ свет Яўфімія Тырнаўскага, яго хрысціянскія дабрачыннасці і грамадзянскую пазіцыю.

У „Слове пахвальным Дзімітрыю“ мітрапаліт Вялікага княства Літоўскага закранае праблему ўзаемаадносін царкоўнай і свецкай улады. Ён абвінавачвае тых уладароў, якія жорстка ставяцца да сваіх падначаленых і непаслядоўныя ў веры. Асабліва ўхваляе подзвіг Дзімітрыя Салунскага, які ахвяруе жыццём у імя хрысціянскіх ідэалаў. Пісьменнік, выкарыстоўваючы прыныцып „двайнога адлюстравання“ [24, 29], прыёмы „извития“ слоў, сцвярджае, што насілле — праява бездухоўнасці.

З пазіцыі хрысціянскай маралі прапаведнік намагаецца раскрыць псіхалогію забойцы ў „Слове на адсячэнне галавы Іаана Хрысціцеля“: „Коима очима възре на небесного онаго и пустынного мужа, съдя в благоленне устроени? Како приступи, како извлече меч? Како не утърпе нечистаа рука, наносима на святую шею?“ [47, 259]. Сінтаксічны паралелізм з яскравай тэндэнцыяй да ізахроннасці коланаў узмацняе экспрэсіўнасць пропаведзі.

Значнае месца ў творчасці сярэднявечных рытараў займала праблема маральнага ўдасканалення чалавека. М. Бярдзьеў пісаў, што „хрысціянства ўпершыню прызнала бясконцую каштоўнасць чалавечай духоўнасці“ [6, 92].

Кірыла Тураўскі ў „Прытчы пра душу і цела“, у „Слове пра чалавека і пра нябесныя сілы“ і ў „Слове святога Кірыла“, разважаючы пра духоўнае і цялеснае, нябеснае і зямное, паказваючы дваццаць „мытарств“ чалавека, абапіраючыся на аўтарытэты евангеліста Мацвея, Іаана Багаслова і апостала Паўла, сцвярджае, што „высотою и величеством невозможно изглаголить усты человеческими“ [23, 388]. У творах тураўскага епіскапа праз багатую біблейскую вобразнасць і цытацыю тэкстаў Свяшчэннага Пісання, твораў візантыйскіх рытараў яскрава адчуваецца прыярытэт духоўнага над цялесным, ён верыў у магчымасці чалавечай душы дасягнуць нябеснага Царства. У гэтай сувязі А. А. Кожынава слухна заўважае: „... комплексны воблік свету ў свядомасці чалавека складваецца як за кошт рэальнай рэчаіснасці, так і за кошт рэчаіснасці ідэальнай, якая канцэнтруецца ў свядомасці чалавека ў асноўным пад ўздзеяннем тэкстаў“ [14, 21].

Пісьменнік-ісіхаст Грыгорый Цамблак успрымае чалавека як вышэйшую разумную істоту, дзеля якой Бог стварыў свет. Філасофія ісіхастаў пабуджала да ўнутранай духоўнай актыўнасці, дынамічнага самазасяроджвання ў малітве, да самаўдасканалення асобы, бо ісіхасты разглядалі чалавека як „адзіную псіхасаматычную істоту“ [20, 291]. Таленавіта і прыгожа паказаў пісьменнік значэнне для ўсіх хрысціянскіх народаў творчай дзейнасці Кіпрыяна: „... в нем беаше любовь нелицемерна, яже закону и пророкам глава, благодаць во устну излианна, смиренномудриа крайний предел, Авраамово странноприимство или наче богоприимство, целомудрие Иосифово, Моисеова благодать, и своеплеменником милование, Иово терпение, Аароново священнолепие, Самаилова твёрдость, Давидова кротость, Соломонова премудрость, Илиина ревность, Данилово разсуждение“ [27, 31]. З новазаветных герояў ён параўноўвае Кіпрыяна з апосталам Паўлам, які распаўсюджваў хрысціянства ў многіх краінах. Спалучаючы элементы мастацкага абстрагавання і канкрэтызацыі, пісьменнік уключае асобу Кіпрыяна ў кантэкст сусветнай гісторыі. Вобраз

героя набывае рысы звышзямнога чалавека. Градацыя думкі Грыгорыя Цамблака прасочваецца ў арганічным пераходзе ад дзейнасці герояў біблейскай гісторыі да асабістых перажыванняў і пачуццяў. Адбываецца „выхад“ на вертыкаль славеснага пляцення, што дазваляе пераадолець абмежаванні лінейнага члянэння традыцыйных формул“ [15, 94].

Адной з цэнтральных ідэй усходняй патрыстыкі М. Бярдзьеў лічыў ідэю тэозіса, ператварэння сусвету [7]. Так, тэма ператварэння была ўласціва і для ўсходнеславянскіх рытараў XI — XII ст., і для творчасці Грыгорыя Цамблака.

На думку мітрапаліта Іларыёна, прыняцце хрысціянства, „веры благодатной“, ператварыла Русь: „Бывъшем намъ слепомъ и истиньнааго света не видящемъ, нъ въ льсти идольстии блудящемъ, къ сему же и глухомъ отъ съпасенааго учения помилова ны Бог — и въсия и въ насъ светъ розума“ [12, 64]. Шматлікія цытаты з кнігі прарока Ісайі пераконваюць у неабходнасці і гістарычнай абумоўленасці ператварэння. С. Ф. Кузьміна заўважае: „... значны Біблейскі цытатны фонд, які акумулюе універсальныя сэнсы, выкарыстоўваецца аўтарам у пэўнай і выпрацаванай выключна ім сістэме“ [17, 125].

Цэнтральнай ідэяй творчасці Кірылы Тураўскага з’яўляецца духоўнае ператварэнне чалавека пры дапамозе кніжнай асветы. У „Прытчы пра душу і цела“ тураўскі епіскап сцвярджае: „Добро убо, братье, и zelo полезно еже разумевати нам божественных писаний ученье: се и целомудрену душу стваряет, и к смиренію прилагает ум, и сердце на реть добродетели възъстриает, и всего благодарствена створяет человека, и на небеса к горним обещанием мыслъ приводит, и к духовным трудом тело укрепляет, и преобидити сего настоящаго житья, славы и богатства творит, и всяа житийскоя света сего печали отводит“ [23, 429]. Шматлікія гомеатэлёўты узмацняюць уражанне велічнасці і значнасці гэтага працэсу.

Для Грыгорыя Цамблака ідэя ператварэння з’яўляецца дамінантнай, бо ў аснове яго светапогляду было ўяўленне пра разумовую малітву і фаворскі свет, свет ператварэння, які папярэднічаў царству Бога. Згодна з тэорыяй ісіхастаў, чалавек пры дасягненні вышэйшай ступені духоўнай дасканаласці мог убачыць фаворскае святло, водбліскі якога маглі адбіцца і на ім. Вучэнне ісіхастаў аб ператварэнні чалавека — гэта, па сутнасці, тэорыя творчага працэсу. Тэарэтык ісіхазму Грыгорый Палама вучыў, што менавіта дар творчасці вылучае чалавека і надае яму асаблівае месца ў сусвеце. Вядомыя царкоўныя і культурныя дзеячы адрозніваюцца харызматычнымі талентамі, бо творчасць — гэта кеносіс, патрабуе ад чалавека напружання фізічных і духоўных сіл: „Не бо токмо уча, или вещаа, но и зримъ, просто достоин бе всякоа добродетели учение въ зрящихъ душах вселити“ [27, 28].

Сярод твораў, якія Грыгорый Цамблак напісаў у Новагародку і Вільні, вылучаецца „Слова на Ператварэнне Госпада Бога Ісуса Хрыста“, якое захавалася ў шматлікіх рукапісных зборніках [28, 29, 30, 31, 32, 33, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 45, 46]. Пропаведзь уражвае эмацыянальнасцю, духоўнай глыбінёй, імкненнем паказаць евангельскія падзеі ў кантэксце хрысціянскай гісторыі (Ев.Мцв. 17.1—9). Менавіта ў гэтым творы прапаведнік вызначае свой мастацкі стыль: „певец издалеча плетя песнь“ [26, 200]. На аснове псаломы (Псалтыр 67.16) Грыгорый Цамблак стварае гімн Фаворскай гары, дзе адбылося духоўнае Ператварэнне Ісуса Хрыста: „гора божия, гора усыренная, гора тучна, гора, яже благовали Бог жити в нея“ [26, 200 зв.]. Аўтар творча асэнсоўвае біблейскія вобразы і падзеі, супастаўляе гару Фавор са старазапаветнымі гарамі — Сінаем, Харывам і Араратам — як святло і цемру, падкрэслівае, што Фавор — гэта месца над гэтым светам, „уединенно и пусто“. Сведкамі падзеі, якая адбывалася на гары Фавор, з’яўляюцца старазапаветныя героі — Майсей і Ілля: „Моисеи на гору возшед, во облак вниде, закон приемля, но мрачен и темен ... тамо убо сень бяше закона ... где же самая истинная благодать простираше...“ [26, 206 зв.]. Новазапаветныя апосталы Пётр, Іаан і Іякаў асэнсоўваюць Ператварэнне Ісуса Хрыста як перамогу святла над цемрай, ператварэнне рэчыўнага ў духоўнае: „адамова лица стыдь очисти хотя“ [26, 208]. Грыгорый Цамблак уключае ў пропаведзь і палеміку з Акіндзіным¹: „Зриши ли, како от преумножения евангелисты скверная еретиком, яко же некоторые пуше мечеви, языки пресецают?“ [26, 201 зв.].

Манументальнасць падзеі, эмацыянальнае напружанне ў фінале пропаведзі дасягаецца шматлікімі анафарычнымі паўторамі: „сей прекланяются горы, сей дароносят холми, сию чтут острова, сию ублажают поля, сию послушают юдоли, сию хвалят пустыня, сию превозносят вертепе, сию орошают облацы, сию прохлаждают ветри, сию воспевают птицы, сию желают иноци“ [26, 207]. У цэнтры ўзвышаецца Ісус Хрыстос у промнях фаворскага святла.

Безумоўна, ў пропаведзі Грыгорыя Цамблака, як і ў пропаведзях Кірылы Тураўскага, асноўным прынцыпам арганізацыі тэксту з’яўляецца экзегезіс. Пры гэтым ён таленавіта пераплятае біблейскія цытаты, алюзіі з Бібліі, выкарыстоўвае шматлікія тропы і фігуры, каб асэнсаваць асноўную ідэю ісіхастаў — прыроду фаворскага святла.

Дарэчы, першыя даследчыкі творчасці Грыгорыя Цамблака адзначалі, што стыль пропаведзяў мітрапаліта Вялікага княства Літоўскага вельмі блізкі да пропаведзяў тураўскага епіскапа Кірылы [19].

¹ Грыгорый Акіндзін — візантыйскі царкоўны пісьменнік, філосаф, прыхільнік вучэння Варлаама, лічыў, што толькі веды і вопыт даюць чалавеку ісціну.

Магчыма, меў рацыю І. І. Каліганаў, які выказаў думку, што „пры пераездзе з адной славянскай краіны ў другую ў межах праваслаўнага рэгіёна кніжнікі даволі тонка адчувалі гэтыя адрозненні і чуйна на іх рэагавалі“ [13, 200]. Ю. К. Бегуноў дастаткова пераканаўча паказаў тыпалагічную агульнасць твораў урачыстага красамоўства ў паўднёвых і ўсходніх славян [5, 38—51]. Пропаведзям Кірылы Тураўскага ўласціва стройная кампазіцыя, шматлікія дыялогі, ампліфікацыя тропаў і стылістычных фігур. „Для сярэднявковай медытатывнай літаратуры, — адзначаў С. С. Аверынцаў, — асабліва шмат дала тэхніка рытарычнай ампліфікацыі — майстэрства рабіць прамову пашыранай і тым павышаць сілу яе ўздзеяння“ [2, 115]. У проповедзях Грыгорыя Цамблака шырока выкарыстоўваецца цытацыя і метафарычная ампліфікацыя, думка часта паўтараецца, выкарыстоўваюцца розныя прыёмы *elocutio* — рытарычныя пытанні, воклічы, звароты і г. д. Напрыклад, у „Слове на Успенне Багародзіцы“ матыў смутку ўзмацняюць шматлікія пыталыя канструкцыі: „Почто отлете от нас, своих рабов, голубица неблазненная? Почто удалися от нас горлица сладкогласная? На кого возрим прочие? Кто нам провещает? Кто же отъ навет Иудейских печаль нашу утешит?“ [48, 430]. У выказванні пачуцця адчуваецца „пераадольванне слова“ [18, 11], што дазваляе праповедніку выказаць дадатковы „звышсэнс“: матыў смутку спалучаецца з ідэяй вялікасці Багародзіцы. Грыгорый Цамблак выкарыстоўвае ўсе прыёмы экспрэсіўна-эмацыянальнага стылю, пераконвае інтанацыяй, рытмам, рытмічныя варыяцыі дазваляюць вяртацца да асноўнай тэмы, якая пры гэтым падкрэсліваецца і набывае мастацкую экспрэсію. Адметнымі асаблівасцямі проповедзяў Грыгорыя Цамблака з’яўляецца несуразмернасць частак (экзордыум, нарацыя, канклюдзія), непаслядоўнасць развіцця сюжэта, вар’іраванне думкі.

У творах Кірылы Тураўскага кніжная асвета з’яўляецца сродкам дасягнення духоўнай прыгажосці і выратавання чалавека. У „Прытчы пра душу і цела“ праповеднік канкрэтызуе гэтую думку: „Тако обретый божественных книг скровища — пророческих же и псаломских и апостольских и самого Спаса Христа спасенных словес истинный с рассужением разум, — уже не себе единому есть на спасение, но инем многим слушающим его“ [23, 429]. Грыгорый Цамблак адзначае рэлігійна-асветніцкую дзейнасць свайго настаўніка: „пастырь Христова стада“ Яўфимій перадаў царкве новыя кнігі — „скрижали истинно небесного съкровища“ [22, 196]. Письменник лічыць нявыпраўлення тэксты крыніцай шматлікіх ерасей, падрабязна распавядае пра працу тырнаўскага патрыярха па выпраўленню богаслужбовых тэкстаў.

У „Слове на Узнясенне Ісуса Хрыста“ цытаты з біблейскіх кніг таксама выконваюць ролю стылістычнага цэнтра, проповедзь складаецца

з ритмічна пабудаваных стылістычных перыядаў, уражанне велічнасці свята ствараецца чаргаваннем анафар і эпіфар:

Достояше бо престаревшамуся
 От новаго обновитися
 И недужному от врача исцелитися,
 И оумершему от живота воскреситися,
 И осужденному подъ грехомъ
 От безгрешного свободитися,
 И тленному от нетленного обезтленися,
 И земному от небесного вознесетися [26, 304 адв.].

Канструкцыю „тленный — нетленный“ аўтар абнаўляе і пашырае. Стварае паліптотан² „тленному от нетленного обезтленися“, які надае пропаведзі экспрэсіўнасць.

Выказванні біблейскіх герояў, псалмы ствараюць аснову твора і выклікаюць розныя асацыяцыі і аналогіі. Напрыклад, псалом „Восшел Бог при восшлцианиях, господь при звуке трубном“ [46, 6] творца распаўсюджаў, абагульняў і пашыраў у адносінах да свету:

Взыде богъ в воскликновении,
 Господь во гласе трубне,
 И паче въ лепоту,
 Достояше бо цареви съ воскликновениемъ
 Всходъ имети,
 Воскликновение бо воспроведание и
 Возношение народное есть
 На царьхъ бываемо и победителехъ [26, 306 адв.].

Стрыжнявое слова перыяду „воскликновение“ ў інтэрпрэтацыі Грыгорыя Цамблака з'яўляецца сродкам вар'іравання сэнсавага комплексу: псаломнае прароцтва — зямное прызнанне Хрыста. Спалучаючы па прынцыпе градацыі ў вобразе Хрыста цара і пераможцу, прапаведнік сцвярджае яго Боскую існасць, а потым паказвае яго ўзнясенне на неба: „мыслены силы славяхоу, воспеваху, хваляху т рисотую песнь, приношаху дароношение, дивляхуся толикому восхождению, и с плотию владычески восходяша от земля, и трепетомъ одержими, горнешамъ силамъ врата взятии повелеваху“ [26, 306 адв.].

Пісьменнік акцэнтует ўвагу слухачоў на тым, што Хрыстос пакутуе дзеля выратавання чалавецтва: „Но почто окровавлены и пронзены оуды носиши, бесстрастный божеством? Точило, — глаголаше, — истоптахъ

² Паліптотан (ад грэч. Polyptoton — назапашванне) — стылістычная іфігура.

единь, кровь свою излияхъ единъ за всехъ“ [26, 307]. Выкарыстоўваючы сінанімічную, цытатную і метафарычную ампліфікацыю, Г. Цамблак знаходзіў „агульнае, абсалютнае і вечнае ў прыватным, канкрэтным і чалавечым <...> хрысціянскія ісціны ва ўсіх з’явах жыцця. Пропаведзі Грыгорыя Цамблака ўражваюць веліччу духоўнага сэнсу, глыбінёй пазнання і прыгажосцю выказвання“.

Даследчыкі царкоўнай музыкі адзначаюць, што Грыгорый Цамблак увёў у беларускіх храмах балгарскі распеў. Захаваўся адзіны духоўны верш-гімн Цамблака „На Успенне Багародзіцы“ — сінтэз слова і музыкі. Пачынаецца верш традыцыйным зачынам:

Днесь владычица и Богородица,
Пресвятая Дева царица,
Преходит от земных к премирным,
ко царю царствующему,
к сыну своему и Богу. [49; 4]

Урачыстасць і глыбокі сэнс падзеі перадаюць рытарычныя воклічы і хайрэтызмы (услаўленні), чаргаванне ікасаў і кандакаў — строф акафіста:

Радуйся дворе жизни,
Радуйся горо присенная,
Радуйся мосте приводяй всех,
Иже верою Твое представление чтущая
Къ вечному.
Подобаеть бот и матери Божию,
Яко царице, царьскими добротами дароноситься. [49; 6]

У заключнай частцы верша аўтарскі зварот да Багародзіцы прасякнуты зямнымі клопатамі:

Царице небесная и многопетая Владычице!
Сродна писвоения не забуди и не оскудеи
Назирающся,
Не забуди царя и град, и люди,
Иноци и прости. [49; 6]

Безумоўна, пры стварэнні духоўнага верша Г. Цамблак абапіраўся на багаты вопыт антычных рытараў — Рамана Сладкапеўца, Грыгорыя Вялікага, Іаана Дамаскіна, ўаана Златавуста [гл. 1].

Думку Іларыёна пра раўнапраўе ўсіх народаў, якія далучыліся да хрысціянства, Грыгорый Цамблак, які жыў у іншых гістарычных умовах, творча развівае. Гістарычны лёс славянскіх народаў прапаведнік бачыць у праваслаўным адзінстве. На Канстанцкім саборы ён кажа: „Христос съедини нае крещением и ко волным страсти грядым“ [21, 151]. Конан У. М. адзначае, што ў той час барацьба за праваслаўе была канкрэтна-гіста-

рычнай формай барацьбы за палітычную незалежнасць і нацыянальна-культурную самастойнасць беларускага народа [гл. 16].

Такім чынам, канцэптасфера мітрапаліта Іларыёна, епіскапа Кірылы і мітрапаліта Грыгорыя Цамблака вельмі блізкая, прапаведнікі ў традыцыйныя сюжэты ўключалі найбольш значныя праблемы грамадска-палітычнага жыцця, таленавіта развівалі грэка-славянскую традыцыю ўрачыстага красамоўства. Творчасць Грыгорыя Цамблака, красамоўная і экспрэсіўная, адпавядала зменам у духоўным жыцці беларускай народнасці, сведчыла аб плённасці міжславянскіх літаратурных сувязей і традыцый.

ЛІТАРАТУРА

- Аверинцев, С. С. Поэтика ранневизантийской литературы / С. С. Аверинцев. — Москва: Наука, 1977. — 320 с.
- Аверинцев, С. С. Поэты / С.С. Аверинцев Москва: Языки русской культуры, 1996. — 364 с.
- Акты, относящиеся к истории Западной России. Т. 1. 1340—1506. СПб., 1846. — № 23.
- Акты, относящиеся к истории Западной России. Т. 1. 1340—1506. СПб., 1846. — № 25.
- Бегунов, Ю. К. Ораторская проза Киевской Руси в типологическом сопоставлении с ораторской прозой Болгарии / Ю. К. Бегунов // Славянские литературы. IX Международный съезд славистов. Доклады советской делегации. М., 1983. — С. 38—51.
- Бердяев, Н. Смысл истории / Н. Бердяев. — М.: Мысль, 1990. — 173 с.
- Бердяев, Н. А. Философия творчества, культуры и искусства : В 2 т. / Вступ. ст., сост., примеч. Р. А. Гальцевой. — В. 2-х т. Т.1. — М. : Искусство : ИЧП „Лига“, 1994.
- Бушмин А. С. Межлитературные связи и преемственность-закономерность литературного развития // Литературные связи и литературный процесс. Из опыта славянских литератур. М. 1986. —С. 14—34.
- Горский, В. С. Образ истории в „Слове о законе и благодати“ Иллариона / В. С. Горский // Человек и история в средневековой философской мысли русского, украинского и белорусского народов. Сборник научных трудов. — Киев: Наукова думка, 1987. С. 39—50.
- Греков, И. Б. Восточная Европа и упадок Золотой Орды (на рубеже XIV — XV вв.). И. Б. Греков Москва: Наука, 1975. — 521 с.
- Грицкевич, А. П. Положение православной церкви в Белоруссии в XIV — XVI веках (до Люблинской унии 1569 г.) / А. П. Грицкевич // Христианизация Руси и белорусская культура. Материалы конференции. Минское епархиальное управление, 1988. — С. 90—113.

- Иларион.** Слово о Законе и Благодати / Сост., вступ. ст., пер. В. Я. Дерягина, реконстр. древнерус. текста Л. П. Жуковской, коммент. В. Я. Дерягина, А. К. Светозарского. М.: Столица, Скрипторий, 1994.
- Калиганов, И. И.** Некоторые черты литературного общения болгар, русских и сербов в эпоху средневековья / И. И. Калиганов // Литературные связи и литературный процесс. Из опыта славянских литератур. М., 1986.
- Кожина, А. А.** Интровертированный образ мира в текстах Кирилла Туровского. / А. А. Кожина — Минск: БГУ, 1999. — 201 с.
- Колесов, В. В.** Средневековый текст как единство поэтических средств языка / В. В. Колесов // Труды Отдела древнерусской литературы / Российская академия наук. Институт русской литературы (Пушкинский Дом); Редколлегия: А. А. Алексеев, О. А. Белоброва, Д. М. Буланин, Н. В. Поньрко, М. А. Салмина. — СПб.: Дмитрий Буланин, 1996. — Т. 50. — С. 92—99.
- Конон, В. М.** Становление и развитие эстетической мысли Белоруссии (X в.—1917 г.): Автореферат дис. д-ра философских наук / В. М. Конон. Минск, 1981. — 33 с.
- Кузьмина, С. Ф.** „Слово о законе и благодати“ митрополита Илариона: новые аспекты изучения (тысячелетняя традиция восточнославянской книжной культуры) / С.Ф. Кузьмина // Славянскія літаратуры ў кантэксце сусветнай. Ч. 1. Мінск., 2000.
- Лихачёв, Д. С.** Стыль на Тырновска літаратурна школа и неготово значение и развитие на староруска литература / Д. С. Лихачёв // Език и литература. 1976. № 5. — С. 11. М.: Наука, 1975. — 519 с.
- Макарий.** О Григории Цамблаке, митрополите Киевском, как писателе / Известия Императорской Академии Наук. Отделение русского языка и словесности. Т. VI. 1875. С. 97—153; Вадковский, А. Древнерусская проповедь и проповедники в период домонгольский / А. Вадковский // Православное обозрение. Москва, 1881. — С. 73—101.
- Мейендорф, И. Ф.** О византийском исихазме и его роли в культурном и историческом развитии Восточной Европы в XIV в. / И. Ф. Мейендорф // Труды Отдела древнерусской литературы / Академия наук СССР. Институт русской литературы (Пушкинский Дом); Отв. ред. Д. С. Лихачев. — Л.: Наука, Ленинградское отделение, 1974. — Т. 29: Вопросы истории русской средневековой литературы. Памяти В. П. Адриановой-Перетц. — С. 291—306.
- Никольский, Н. К.** Материалы для истории древнерусской духовной письменности / Н. К. Никольский // Сборник отделения русского языка и словесности. Т. 82. № 1—8. СПб., 1907. — С. 148—152.

- Русев П., Гълъбов И., Давидов А., Данчев Г. Похвално слово за Евтимий от Григорий Цамблак. София, 1971.
- Слово святого Кирилла // Мельнікаў, А. А. Кірыл, епіскап Тураўскі: Жыццё. Спадчына. Светапогляд / А. А. Мельнікаў. Мінск: Беларуская навука, 1997. — 462 с.
- Станчев, Кр. Поетика на старобългарска литература / Кр. Станчев. — София. 1982.
- Цамблак Григорий. Слово на Преображение Господа Бога и Спасителя нашего Иисуса Христа // НБ Беларусі. Адзел рукапісаў і старадрукаў. № 214. Торжественник, XVIII ст., С. 200 зв.
- Цамблак, Г. Слово на Вознесение Иисуса Христа // Торжественник. Адзел рукапісаў і старадрукаў НБ Беларусі. № 214. С. 304 адв.
- Чтения в обществе истории и древностей российских. Кн. 1. М., 1872.
- БРАН. Збор таварыства старавераў, № 37. Торжественник, XVIII ст., 284 лл., лл. 236—244 зв.
- БРАН. Архангельскі збор, № 24. Зборнік жыццй, казанняў і павучанняў, XVII ст., паўустаў, 298 л., сл. 274 зв. — 282 зв.
- БРАН. Асноўны збор, Пралог, XVII ст., паўустаў, 741 л., С. 169—177.
- БРАН. Асноўны збор. Торжественник, XVIII ст., скорапіс і паўустаў. 414 м., лл. 351—357.
- БРАН. Збор В. Т. Дружыніна, № 337. Торжественник, XVIII ст., скорапіс, 425 лл., лл. 359—369 зв.
- ДзБ РФ, Збор Тройца-Сергіевай лаўры, ф. 304, № 680. Мінея Чэцця, жнівень, паўустаў, XVII ст., 444 лл., лл. 185 зв. — 199 зв.
- ДзБ РФ. Збор Рагожескіх могілак, ф. 247, № 724. Торжественник, XIX ст., паўустаў, 246 лл., лл. 198—212.
- ДзБ.РФ. Збор Строева, ф. 292, № 24. Мінея Чэцця, жнівень, XVII ст., паўустаў, 415 лл., лл. 51—60 зв.
- ДзГМ. Збор Уварава, № 854. Зборнік, паўустаў, XVII ст., М. 18 зв. — 26 зв.
- ДзГМ. Сінадальны збор, № 996. Мінея Чэцця, ліпень, паўустаў, 1144 лл., лл. 908—910.
- ДзГМ. Сінадальны збор, № 997. Мінея Чэцця, жнівень, паўустаў, 1569 лл., лл. 85 зв. — 94.
- ДзГМ. Чудаўскі збор, № 317. Мінея Чэцця, жнівень, паўустаў, 678 лл., лл. 168—177.
- ДзПб. Волкаўскі збор. № 20. Торжественник, XIX ст., паўустаў, 574 лл., лл. 338—346 зв.
- РНБ. Збор А. А. Цітова, № 1322 399. Зборнік, XVII ст., паўустаў і скорапіс, 39 лл., лл. 3—9.

- РНБ.** Збор Салавецкага манастыру, № 370. Торжественник, XVIII ст., паўустаў, 394 лл., лл. 237—248 зв.
- РНБ.** Збор таварыства старавераў, № 2. Торжественник, XIX ст., паўустаў, 275 лл., лл. 232—240.
- РНБ.** Новы збор рукапісных кніг, 1928. 74, Торжественник, XVIII ст., паўустаў, 311 лл., лл. 169—178 зв.
- РНБ.** Новы збор рукапісных кніг, 1948. 100, Торжественник, XIX ст., паўустаў, 679 лл., лл. 469зв. — 478.
- РНБ. Ф. А. Талстога, № 205.** Зборнік, XVII ст. беларускі скорапіс, 306 лл., лл. 223—227.
- Нацыянальная Бібліятэка Беларусі. Адзел рукапісаў і старадрукаў. № 214. Торжественник, XVIII ст., 419 лл., лл. 200 зв. — 207 зв.
- Цэнтральная акадэмічная Бібліятэка Літвы. Вільнюскі збор. № 105/199/ Жыцця святых.
- Ундольскі В. М.** Замечания для истории церковного пения в России // Чтения в обществе истории и древностей Российских. 1846. № 3. С. 4—6.